



A Jurisprudential–Legal Systematization of Artificial Intelligence in Confronting Cultural Threats

Seyedeh fatemeh Tabatabaee¹ | Mahdieh Latifzadeh*²

1. - Associate Professor, Islamic Jurisprudence and Law Research Group, Institute of Islamic Studies in the Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
- Associate Professor, Department of Theology, Faculty of Law and Theology, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran, Email: fatabatabaee@uk.ac.ir
2. Assistant professor of private law, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Institute for Islamic Studies in Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: latifzadeh@um.ac.ir

Volume info

Vol. 5
Series: 18
Summer 2026

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
10 September 2025

Revised:
24 February 2026

Accepted:
21 April 2026

Published:
22 June 2026

ISSN – E-ISSN

ISSN: 2980-8901
E-ISSN: 2821-1685



Abstract

With the accelerating pace of technological development, artificial intelligence (AI), as a strategic instrument of governance, has simultaneously generated civilizational opportunities and facilitated the emergence of complex soft threats that directly target national security and the foundational elements of societies' cultural identity. Consequently, the establishment of a coherent jurisprudential–legal framework within this ecosystem is regarded as an unavoidable necessity for safeguarding cultural boundaries against external infiltration. Employing a descriptive–analytical methodology and grounded in the intellectual framework of the Supreme Leader of the Islamic Revolution, this study seeks to articulate the jurisprudential and legal requirements governing artificial intelligence in response to contemporary forms of soft warfare.

The findings indicate that challenges such as organized cultural invasion, the penetration of Western lifestyle patterns, the erosion of Islamic and revolutionary values, the destabilization and disintegration of the family as a sacred social institution, the degradation of national–religious identity, destructive media domination, cultural laxity, the promotion of permissiveness and moral relativism, and the distortion of historical realities in the form of “narrative warfare” constitute the most serious risks in this domain. In response to these threats, the article emphasizes the overarching approach of “Islamization” as a higher-order objective and proposes a framework grounded in fundamental Islamic legal principles, including the obligation to preserve the Islamic system, adherence to public interest (maṣlaḥa) and justice, the principle of negation of domination (nafy al-sabīl) aimed at preventing non-Muslim hegemony, the no-harm principle (lā ḍarar), and the obligation to cooperate in righteousness alongside the prohibition of cooperation in sin. These principles are articulated in conjunction with legal regulatory requirements.

Anchored in a “three-tier civilizational model” comprising purpose, normative standards, and enforcement mechanisms, the proposed framework provides a foundational basis for cultural policymaking. Beyond the imposition of restrictive measures, it functions as a positive and guiding paradigm for aligning the development and deployment of artificial intelligence with the higher objectives of the Islamic system.

Keywords: Cultural Security; Cultural Invasion; Cyberspace Governance; Public Interest (Maṣlaḥat al-Niẓām); Generative Artificial Intelligence

Cite this Paper: Tabatabaee'F & Latifzadeh'M.(2026). A Jurisprudential–Legal Systematization of Artificial Intelligence in Confronting Cultural Threats. *Journal of Interdisciplinary Civilizational Studies of the Islamic Revolution*. 5(18), 57-85



Publisher:
Imam Hossein University.

The Author(s).



نظام‌سازی فقهی - حقوقی هوش مصنوعی در مقابله با تهدیدات فرهنگی

سیده فاطمه طباطبائی^۱ | مهدیه لطیف‌زاده^۲

۱. - دانشیار، گروه پژوهشی فقه و حقوق اسلامی، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

- دانشیار مأمور گروه فقه و حقوق پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

Email: fatabatabaee@uk.ac.ir

۲. استاد یار، حقوق خصوصی، گروه پژوهشی فقه و حقوق اسلامی، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

Email: latifzadeh@um.ac.ir

چکیده

با شتاب روزافزون فناوری، هوش مصنوعی به مثابه ابزاری راهبردی در حکمرانی، ضمن ایجاد فرصت‌های تمدنی، بستر شکل‌گیری تهدیدات نرم‌افزاری پیچیده‌ای شده است که امنیت ملی و بنیان‌های هویت فرهنگی جوامع را هدف قرار می‌دهد. از این رو، استقرار یک نظام فقهی - حقوقی منسجم در این زیست‌بوم، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای صیانت از مرزهای فرهنگی در برابر نفوذ بیگانه تلقی می‌گردد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با محوریت منظومه فکری مقام معظم رهبری به تبیین الزامات فقهی و حقوقی هوش مصنوعی جهت مقابله با این جنگ نرم می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که چالش‌هایی نظیر تهاجم فرهنگی سازمان‌یافته، نفوذ سبک زندگی غربی، تضعیف ارزش‌های اسلامی و انقلابی، تزلزل و فروپاشی نهاد مقدس خانواده، تخریب هویت ملی - دینی، سلطه‌گری مخرب رسانه‌ای، ولنگاری فرهنگی، ترویج اباچه‌گری و بی‌قیدی، و همچنین تحریف حقایق تاریخی در قالب «جنگ روایت‌ها» از جدی‌ترین مخاطرات این حوزه محسوب می‌شوند. در مقام پاسخ‌دهی به این تهدیدات، این مقاله ضمن تأکید بر رویکرد کلان «اسلامی‌سازی» به عنوان یک هدف عالی، چارچوبی مبتنی بر قواعد فقهی شامل «وجوب حفظ نظام»، «رعایت مصلحت و عدالت»، «قاعده نفی سبیل» (جهت نفی سلطه کفار)، «قاعده لا ضرر» و «وجوب تعاون بر برّ و حرمت تعاون بر اثم» را در کنار الزامات حقوقی پیشنهاد می‌دهد. این الزامات با تکیه بر یک «الگوی تمدنی سه سطحی» (شامل غایت، ضابطه و ضمانت اجرا) بستری بنیادین برای تدوین سیاست‌های فرهنگی فراهم می‌آورند که فراتر از اعمال محدودیت‌های سلی، به عنوان راهنمایی اجباری جهت همسوسازی توسعه هوش مصنوعی با اهداف متعالی نظام اسلامی عمل می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: امنیت فرهنگی، تهاجم فرهنگی، حکمرانی فضای مجازی، مصلحت نظام، هوش مصنوعی مولد.

سال و شماره

سال ۵، پیاپی: ۱۸

تابستان ۱۴۰۵

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۸۹۰۱-۲۹۸۰

الکترونیکی: ۱۶۸۵-۲۸۲۱



استاد: طباطبائی، سیده فاطمه؛ لطیف‌زاده، مهدیه. (۱۴۰۵). نظام‌سازی فقهی - حقوقی هوش مصنوعی در مقابله با تهدیدات فرهنگی؛ مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی؛ ۵ (۱۸): ۵۷-۸۵.



نویسندگان.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)



OPEN ACCESS

مقدمه و بیان مسئله

در این برهه از زمان دشمن با ابزار فراوان، به سنگر مبارزات فرهنگی با نظام جمهوری اسلامی پناه برده است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۰۶/۲۱). این تهدیدات فرهنگی که در قالب "یک آرایش نظامی فرهنگی بسیار خطرناک علیه انقلاب" (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۰۹/۲۰) نمود یافته، امروزه با ظهور فناوری‌های هوش مصنوعی ابعاد پیچیده‌تری به خود گرفته است. رهبری معظم انقلاب اسلامی تهاجم فرهنگی را در دو سطح استفاده از ابزارهای فرهنگی مانند تبلیغات، هنر، کتاب و هجوم به فرهنگ انقلابی حاکم بر ذهنیت جامعه و تلاش برای سست کردن پایه‌های فرهنگی و عقیدتی (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۰۶/۲۱) تبیین می‌کنند. ایشان نسبت به "ولنگاری و بی‌اهتمامی در امر فرهنگ" در دستگاه‌های فرهنگی هشدار می‌دهند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۳/۱۶).

در میان پیشرفت‌های فناوری، هوش مصنوعی، علی‌رغم فرصت‌های بی‌شمار، می‌تواند به ابزاری قدرتمند برای تقویت تهدیدات فرهنگی تبدیل شود. تهدید نرم‌افزاری دشمن در حوزه هوش مصنوعی عبارت است از کاربست نظام‌مند الگوریتم‌های یادگیری ماشین به منظور مهندسی ادراک عمومی و تغییر باور، ارزش یا رفتار جامعه هدف بدون اعمال زور سخت. پیشرفت سریع هوش مصنوعی نگرانی‌های روزافزونی را در مورد تأثیر این فناوری بر حقوق بشر و آزادی‌های مدنی ایجاد کرده است. ریس (Risse, 2019) معتقد است که سیستم‌های هوش مصنوعی ظرفیت تأثیرگذاری تقریباً بر تمام حقوق مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر را دارند. در مواجهه با این چالش‌ها، رهبری انقلاب اسلامی راهکار اصلی مواجهه با کار فرهنگی باطل را کار فرهنگی حق می‌دانند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۰۶/۲۱). بر این اساس، رویکردی به منظور اثبات صلاحیت حکمرانی اصولی در مواجهه با فناوری‌های نوین ضروری می‌نماید. هدف اصلی این مطالعه، ایجاد یک چارچوب بنیادین برای نظام‌سازی و ترسیم الگوی سه‌لایه تمدن‌ساز (غایت، ضابطه، ضمانت) است. این چارچوب با استنباط و استخراج الزامات فقهی - حقوقی کاربردی برای مواجهه با چالش‌های فرهنگی ناشی از پیشرفت‌های هوش مصنوعی تدوین می‌شود. در جهت تبیین الزامات فقهی و حقوقی در مواجهه با تهدیدات فرهنگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای باید به دو سؤال پاسخ داد.

الف) اهم تهدیدات فرهنگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای چه می‌باشند؟ ب) اهم الزامات فقهی و حقوقی پیشنهادی در هوش مصنوعی در مواجهه با تهدیدات فرهنگی مذکور، چه می‌باشند؟

مبانی نظری

مبانی نظری این پژوهش بر مفهوم فرهنگ، ماهیت تهدیدات نرم و تبیین تهدیدات فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای استوار است. در زبان فارسی، واژه «فرهنگ» مرکب از «فر» به‌عنوان پیشاوند و «هنگ» برگرفته از ریشه اوستایی «هنگ» به معنای کشیدن و فرهختن است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱۰، ص ۱۵۱۰، ذیل واژه فرهنگ). از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ مجموعه‌ای از عناصر سازنده فکر و عمل انسان است که بر اندیشه، جهان‌بینی و نوع تلقی فرد و جامعه از هستی و آفرینش مبتنا دارد. ایشان تمدن را متکی بر فرهنگ دانسته و هویت ملت‌ها را برآمده از ویژگی‌ها و مزیت‌های فرهنگی آنان می‌دانند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۰۲/۱۱). بر این اساس، هویت فرهنگی امری بنیادی تلقی می‌شود؛ به گونه‌ای که زوال آن به معنای نابودی واقعی یک ملت و سلب حیات اجتماعی آن خواهد بود (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۴/۲۱).

تهدید در لغت به معنای ترساندن دیگری از طریق وعده انجام عملی علیه او یا متعلقاتش تعریف شده و می‌تواند حوزه‌هایی نظیر امنیت، اقتصاد و فرهنگ را دربر گیرد (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۲، ص ۶۷۱). آیت‌الله خامنه‌ای تهدیدات دشمن را به دو دسته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری تقسیم کرده و تهدید نرم‌افزاری را مهم‌ترین و مؤثرترین سطح تهدید برمی‌شمارند (حسینی خامنه‌ای، ۱۴۰۳/۱۱/۲۹). ایشان با تأکید بر نقش نهادهای تبلیغاتی، رسانه‌ای و فرهنگی، بر ضرورت شناسایی نفوذ فرهنگی دشمن و نقاط آسیب‌پذیر جامعه تصریح دارند (حسینی خامنه‌ای، ۱۴۰۳/۱۱/۲۹؛ ۱۳۸۵/۰۸/۱۸)؛ امری که در شرایط کنونی با توسعه ابزارهای نوین، به‌ویژه هوش مصنوعی، ابعاد پیچیده‌تری یافته است.

تهدیدات نرم فرهنگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، بخش مهمی از چالش‌های پیش‌روی جامعه اسلامی را تشکیل می‌دهد و به‌طور مکرر در بیانات ایشان بازتاب یافته است. بازاستخراج این تهدیدات در این پژوهش، با وجود مطالعات پیشین، ناظر به تحلیل مضمون در بافت زمانی و گفتمانی جدید است تا تحولات مفهومی و تغییر اولویت‌ها بازشناسی شود. از آنجا که هدف اصلی

تحقیق، استنباط الزامات فقهی و حقوقی مقابله با تهدیدات نرم فرهنگی است، تنها به گزیده‌ای از مهم‌ترین مصادیق مرتبط پرداخته شده است. بر این اساس، تهاجم فرهنگی و نفوذ غرب، تضعیف ارزش‌های اسلامی و انقلابی، تزلزل و فروپاشی نهاد خانواده، تخریب هویت ملی و دینی، قدرت مخرب رسانه‌ها، ولنگاری فرهنگی، ترویج اباحه‌گری و بی‌قیدی، تحریف تاریخ و جنگ روایت‌ها، از مهم‌ترین تهدیدات فرهنگی مورد تأکید آیت‌الله خامنه‌ای محسوب می‌شوند.

جدول تحلیل مضمون تهدیدات فرهنگی در بیانات رهبری

کد	مضمون اصلی	مضامین فرعی	واحد تحلیل (نقل قول)
TF-01	تهاجم فرهنگی و نفوذ غرب	ابزارهای متنوع تهاجم فرهنگی	«دشمن در این برهه از زمان به سنگر مبارزات فرهنگی با نظام جمهوری اسلامی پناه برده‌است. دشمن هم ابزار زیادی دارد.» (۱۳۷۳/۰۶/۲۱)
TF-01		تغییر استراتژی دشمن به سمت فرهنگ	«بعد از آن‌که دشمن با ابزارهای نظامی و سیاسی و اقتصادی نتوانست... به ابزارهای فرهنگی... پناه آوردند.» (۱۳۷۳/۰۶/۲۱)
TF-02	تضعیف ارزش‌های اسلامی و انقلابی	حمله به ارکان معنوی	«در جنگ نرم، دشمن به سراغ سنگرهای معنوی می‌آید که آنها را منهدم کند؛ به سراغ ایمان‌ها، معرفت‌ها، عزم‌ها...» (۱۳۸۸/۰۷/۰۲)
TF-02		حساسیت‌زدایی نسبت به اصول انقلاب	«یکی از کارهایی که امروز به‌شدت در برنامه‌ریزی‌های دشمنان انقلاب مطرح است، حساسیت‌زدایی نسبت به اصول انقلاب است.» (۱۴۰۰/۱۰/۱۹)
TF-02		تضعیف حاکمیت دین	«اصول انقلاب در درجه‌ی اول، مثل حاکمیت دین... این را تضعیف می‌کنند.» (۱۴۰۰/۱۰/۱۹)

کد	مضمون اصلی	مضامین فرعی	واحد تحلیل (نقل قول)
TF-03	فروپاشی و تضعیف نهاد خانواده	ترویج مادی‌گرایی	«فرهنگ بی‌بندوباری، بی‌دینی، خودپرستی... فرهنگ‌های غلطی است که امروز غرب دچار آن است.» (۱۳۸۱/۰۷/۰۳)
TF-03		ترویج الگوهای رفتاری غیراسلامی	«صداوسیما می‌تواند آن‌چنان فرهنگ‌سازی کند که زن مؤمن، فعال، مجاهد فی سبیل‌الله... در جامعه محترم و مکرم باشد؛ دیگران می‌خواهند عکسش اتفاق بیفتد.» (۱۳۹۲/۰۲/۲۱)
TF-04	تخریب و تضعیف هویت ملی و دینی	تضعیف هدفمند هویت ملی	«آن کسانی که ایران را برای منافع خودشان می‌خواستند... می‌دانستند که اگر هویت ملی در این کشور زنده شود، با منافع آنها ناسازگار خواهد بود.» (۱۳۸۳/۰۲/۲۸)
TF-04		تلاش برای نابودی نمادهای هویتی	«ما در کشور خودمان در وابستگی و اضمحلال هویت در مقابل بیگانگان... افراد برجسته پیشنهاد تغییر زبان و خط فارسی را دادند!» (۱۳۸۳/۰۲/۲۸)
TF-04		اهمیت حیاتی هویت فرهنگی	«هویت ملت‌ها عبارت است از مشخصه‌های فرهنگی آنها... اگر چنانچه این از یک ملتی گرفته بشود، این ملت هضم خواهد شد.» (۱۳۹۳/۰۴/۲۱)
TF-05	قدرت مخرب رسانه‌ها	برتری تأثیر رسانه بر سلاح	«امروز مهم‌ترین ابزار جنگ بین قدرت‌ها در دنیا رسانه است... تأثیر رسانه‌ها و تلویزیون‌ها... از سلاح و از موشک و از بمب اتم بیشتر است.» (۱۳۸۳/۰۲/۲۸)
TF-06	ولنگاری فرهنگی	بی‌اهتمامی به امر فرهنگ	«در مسئله‌ی فرهنگ، در دستگاه‌های یک نوع ولنگاری و بی‌اهتمامی در امر فرهنگ وجود دارد.» (۱۳۹۵/۰۳/۱۶)

کد	مضمون اصلی	مضامین فرعی	واحد تحلیل (نقل قول)
TF-07	ترویج اباح‌گری و بی‌قیدی	سلب تقیدات و تکیه‌گاه‌های معنوی	«یکی از مسائلی که دشمن به‌طور جدی در کشور تبلیغ میکند، مسأله اباح‌گری است... پاینده‌ها و تقیدات و تکیه‌گاه‌هایی که یک انسان را در حرکت خود به سمت هدف مشخصی عازم و مصمم میکند، از او گرفتن.» (۱۳۸۰/۰۵/۱۱)
TF-07		تضعیف ایمان و اعتقاد به انقلاب	«یکی از سیاست‌های دشمنان اسلام این است که ایمان مردم را بگیرند و اعتقاد آنها به انقلاب را سلب کنند.» (۱۳۸۰/۰۵/۱۱)
TF-08	تحریف تاریخ و جنگ روایت‌ها	تحریف تاریخ به عنوان ابزار فریب	«با تاریخ گذشته نزدیک کشورتان آشنا شوید؛ چون یکی از راه‌های فریب و اغواگری، تحریف تاریخ است.» (۱۳۸۰/۰۸/۲۰)
TF-08		تصاحب روایت تاریخی توسط دشمن	«اگر چنانچه شما امروز به جمع‌آوری و افزودن بر سرمایه‌ی خاطرات جنگ رو نیاورید، دشمن میدان را از شما خواهد گرفت.» (۱۳۹۷/۰۷/۰۴)
TF-08		ضعف در روایتگری ملی	«جوانهای ما امروز احتیاج دارند به شناخت گذشته‌ی پُرافتخار کشور، ... ما در روایتها ضعیفیم...» (۱۴۰۳/۰۸/۰۸)

پیشینه پژوهش

در واکاوی پیشینه پژوهش، ادبیات موجود در دو محور اصلی «امنیت فرهنگی در اندیشه مقام معظم رهبری» و «تهدیدات و اخلاق هوش مصنوعی» قابل طبقه‌بندی است. در محور نخست، سیمبر و رضاپور (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «امنیت فرهنگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای» مؤلفه‌هایی نظیر وابستگی و خودباختگی فرهنگی، بحران هویت، تهاجم و سلطه فرهنگی را به عنوان مهم‌ترین

عوامل تهدیدکننده تبیین نموده‌اند. همچنین حسینی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی موانع و راهکارهای تامین امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه ای» تهدیدات این حوزه را در قالب مفاهیمی چون اسلام‌زدایی، تهی‌سازی انقلاب از درون، ترویج فساد و سبک زندگی غربی، و ناکارآمدی برخی مدیران اجرایی فرهنگی احصا کرده‌اند. در محور دوم که به منابع لاتین و مخاطرات فناوری اختصاص دارد، کاوولیونایتیه-راگوسکینیه (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای تحت عنوان «نقش هوش مصنوعی در فرایند دستکاری افکار: اهمیت و راهبردهای پیشگیری» نشان می‌دهد که هوش مصنوعی ظرفیت دستکاری افکار عمومی و تغییر جهت‌دار رفتارهای فرهنگی را به شدت افزایش داده است (Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2024). با وجود این مطالعات، کماکان خلأ پژوهشی مشهودی در زمینه «تدوین الزامات فقهی و حقوقی حکمرانی هوش مصنوعی با رویکرد صیانت فرهنگی مبتنی بر اصول نظام جمهوری اسلامی ایران» وجود دارد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به تخریب و تحلیل اهم الزامات فقهی و حقوقی هوش مصنوعی در مواجهه با تهدیدات فرهنگی می‌پردازد. در این راستا با رویکرد تحلیل مضمون، تهدیدات فرهنگی ناشی از فناوری هوش مصنوعی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای و اکاوی و اهم آن را استخراج می‌نماید. ساختار روش‌شناختی پژوهش مبتنی بر سه مرحله متوالی و مکمل است: نخست، مفهوم‌شناسی دقیق و تبارشناسی نظری مفاهیم محوری؛ دوم، تحلیل محتوای کیفی بیانات رهبری در حوزه تهدیدات فرهنگی و استخراج شاخص‌های کلیدی و در ادامه، تطبیق این شاخص‌ها با تهدیدات نوظهور ناشی از کاربرد فناوری‌های هوش مصنوعی؛ و سوم، تخریب و تدوین الزامات فقهی و حقوقی که دارای بالاترین سطح تعمیم‌پذیری (عام بودن) و استناد به ادله قطعی در فقه امامیه باشند برای حکمرانی هوش مصنوعی با رویکرد صیانت فرهنگی که مبتنی بر اصول فقهی-حقوقی نظام جمهوری اسلامی ایران است.

سؤالات پژوهش

۱. مهم‌ترین تهدیدات نرم فرهنگی ناشی از کار بست و توسعه هوش مصنوعی از منظر منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای کدام‌اند؟
۲. الزامات فقهی و حقوقی نظام ساز برای حکمرانی هوش مصنوعی در مواجهه با این تهدیدات فرهنگی، با تأکید بر اصول فقهی و حقوقی نظام جمهوری اسلامی ایران، چیست؟

یافته‌های پژوهش

۱. الزامات فقهی هوش مصنوعی در مقابله با تهدیدات فرهنگی مستخرج از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای

مطابق پژوهش لند و آرونسون در سال ۲۰۲۰، «استفاده فزاینده از هوش مصنوعی در تصمیم‌گیری‌های بخش‌های عمومی و خصوصی، تهدیدهای قابل توجهی برای حقوق بشر، ارزش‌های فرهنگی و اصول اخلاقی ایجاد می‌کند.» این تهدیدات در جوامع اسلامی با حساسیت‌های فرهنگی و دینی خاص، اهمیتی دوچندان می‌یابد (Land & Aronson, 2020). نقش هوش مصنوعی به عنوان یک تهدید نرم در حوزه فرهنگ قابل توجه است. این فناوری می‌تواند به واسطه تهاجم فرهنگی و نفوذ غرب، تضعیف ارزش‌های اسلامی و انقلابی، فروپاشی و تضعیف نهاد خانواده، تخریب و تضعیف هویت ملی و دینی، قدرت مخرب رسانه‌ها، ولنگاری فرهنگی، ترویج اباحه‌گری و بی‌قیدی، تحریف تاریخ و جنگ روایت‌ها، آثار منفی عمیقی بر فرهنگ و هویت ملی و دینی جامعه بگذارد. تدوین چارچوب حکمرانی اسلامی برای فناوری هوش مصنوعی، نیازمند شناسایی مجموعه‌ای از الزامات فقهی است که پایداری و کارآمدی مدل پیشنهادی را تضمین کند. در پژوهش حاضر، تمرکز بر اصولی معطوف گردید که دارای بالاترین سطح تعمیم‌پذیری (عام بودن) و استناد به ادله قطعی در فقه امامیه باشند. انتخاب مجموعه الزامات پیش رو، نه بر اساس تتبع صرف، بلکه بر اساس ضرورت بنیادین برای استخراج مبانی نظری مقاوم

در جهت تحقق اهداف سه‌گانه (سلبی، ایجابی، و ساختاری) در هوش مصنوعی صورت پذیرفته است.

۱-۱- الزامات فقهی خرد

فقه خرد و جزئی، بستر و پایه‌ای برای شکل‌گیری فقه کلان و نظام جامع فقهی است. فقه خرد، در خدمت مکلف قرار دارد و به تعیین تکلیف او در زمینه‌های مختلفی از عبادات تا معاملات و سایر ابواب فقهی کمک می‌کند. تدوین الزامات فقهی خرد در زمینه هوش مصنوعی، با هدف جلوگیری از تمامی تهدیدات فرهنگی، بر مبنای بیانات آیت‌الله خامنه‌ای و با عنوان «اسلامی سازی هوش مصنوعی» محقق می‌شود.

یکی از اصول مهم فقهی در مسائل اسلامی، جهت تعیین تکلیف مکلف در مواجهه با پدیده نوین، اصل اباحه است که به معنای جواز و اجازه انجام یک عمل یا استفاده از یک شیء بدون وجود هیچ‌گونه ممانعت شرعی است تا زمانی که نهی از شرع برسد. اکثر فقهای عظام از قبیل محقق حلی (حلی محقق، ۱۴۱۳، ص ۱۳۶)، میرزای قمی (میرزای قمی، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۵۱۱)، شیخ طوسی (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۹۸ و ۶۸) و دیگر بزرگان امامیه، اصل در اشیاء را اباحه و منع و حظر را محتاج به دلیل می‌دانند. در واقع، طبق این اصل، اگر یک عمل یا شیء دارای هیچ‌گونه تحریمی از سوی شرع نباشد، به‌طور کلی مجاز است. البته این اصالة الاباحه برای کسی است که استصحاب را در شبهات حکمیه جاری بداند و اگر جاری نداند، اصل دیگری (اصالة الحلیة کل شیء لک حلال) جاری است که هم شبهات حکمیه و هم شبهات موضوعیه را شامل می‌شود. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۹)

اصل اباحه به‌طور گسترده‌ای در فقه اسلامی به کار می‌رود، یکی از این موارد در زمینه‌های نوین مانند فناوری و هوش مصنوعی است. اصل اباحه حکم می‌کند که استفاده از هوش مصنوعی تا زمانی که حرمت آن با دلیلی روشن نشود مجاز خواهد بود. با عنایت به مشروعیت بکارگیری هوش مصنوعی در مقاصد مشروع آن چه که در دنیای معاصر ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است، اسلامی سازی هوش مصنوعی است که می‌تواند به حفظ و ترویج ارزش‌های اسلامی کمک کند. در این راستا می‌توان به آیه شریفه «وَ أَنْ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ: با آن چه خدا نازل نموده حکم

برانید» (مائده: ۴۸) و آیه شریفه: «هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود: ۶۱): اوست که شما را از زمین آفرید، و آبادی آن را به شما واگذاشت» استناد نمود. در این آیات بر لزوم تطابق احکام و فرایندهای اجتماعی با آنچه خداوند نازل کرده است تأکید دارد و بر اهمیت اجرای قوانین الهی در تمامی جنبه‌های زندگی، از جمله تولید فناوری‌های نوین دلالت دارد. زیرا در آیه آبادی زمین را به انسان واگذار نموده است که گسترش فناوری هوش مصنوعی از این دست آبادانی‌ها محسوب می‌شود.

همچنین می‌توان به کلام گهربار رسول اکرم (ص) استناد نمود آن جا که به اهمیت انتخاب الگوها و ابزارهای صحیح در زندگی اشاره دارد و فرموده‌اند: «الرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَن يُخَالُ؛ مرد بر دین یار خویشتن است بنگرید باکی دوستی می‌کنید». (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۵۰۷). حضرت علی نیز در نهج البلاغه در حکمت ۱۸۶ می‌فرماید: «الْعِلْمُ سُلْطَانٌ مِّنْ وَجْدَةٍ صَالٍ بِهِ وَمَنْ لَمْ يَجِدْهُ صَيْلٌ عَلَيْهِ؛ دانش، سلطنت و قدرت است، هر که آن را بیابد با آن یورش برد و پیروز شود، و هر که آن را نیابد بر او یورش برند و مغلوب گردد». با توجه به اهمیت انتخاب الگوها و تأثیر هم‌نشین در روایات اسلامی و سلطه دانش، توسعه هوش مصنوعی اسلامی نیازمند تلفیق این آموزه‌ها با مبانی ارزشی و اسلامی است. با توجه به آنچه بیان شد؛ اسلامی‌سازی هوش مصنوعی نه تنها از منظر فقهی امکان‌پذیر، بلکه یک ضرورت شرعی محسوب می‌شود. از آنجا که هوش مصنوعی در ذات مباح است، طبق اصل فقهی که «الأُمُورُ بِمَقَاصِدِهَا؛ امور به قصدها و مقاصدشان است» حکم آن تابع مقاصد و کاربردهای آن است. بنابراین، هرگاه هوش مصنوعی در راستای اهداف مشروع و با رعایت موازین شرعی به کار گرفته شود، نه تنها مباح بلکه در برخی موارد مستحب یا حتی ممکن است واجب گردد. امکان اسلامی‌سازی هوش مصنوعی از دو منظر قابل بررسی است. نخست دیدگاه نظری (فقهی) و دیگری منظر عملی (فناورانه) است. از جنبه نظری، اسلامی‌سازی به معنای تطبیق فرآیندهای طراحی، توسعه و کاربرد هوش مصنوعی با مبانی فقهی است. از منظر عملی نیز اسلامی‌سازی هوش مصنوعی کاملاً امکان‌پذیر است، زیرا فناوری هوش مصنوعی به دلیل ماهیت انعطاف‌پذیر و قابل تنظیم آن، امکان تطبیق با هر نظام ارزشی را دارد. تجربه کشورهایمانند چین که توانسته‌اند هوش مصنوعی را مطابق با ارزش‌های فرهنگی خود توسعه دهند، نشان می‌دهد که محدودیت‌های فنی جدی در این زمینه وجود ندارد. از این رو

ایجاد یک سیستم هوش مصنوعی مطابق با شریعت اسلام، نیازمند معماری الگوریتمی، مجموعه‌های داده‌های آموزشی، اهداف طراحی و نوع تصمیم‌گیری حامل ارزش‌های خاص و هماهنگ با اصول اسلامی است.

۱-۲- الزامات فقهی کلان

فقه کلان، به حوزه‌ای از شبکه مسائل فقهی اطلاق می‌شود که در راستای پاسخگویی به مسائل نظام تدوین می‌شود. نظام، مقوله پیچیده و در هم تنیده‌ای است که فقه جزئی گاهی راهگشا و تعیین‌کننده تکلیف برای مسائل آن نیست. از این رو نیازمند به بازنگری فقه جزئی است تا در قالب فقه کلان، چالش‌ها و مشکلات جامعه را برطرف نماید. بنابراین از این حیث نیز الزاماتی باید در هوش مصنوعی لحاظ شود تا بتواند مسائل پیش روی جامعه و نظام را مرتفع کرده و در مقابل تهدیدات فرهنگی آن کارگشا باشد. در فرایند نظام‌سازی فقهی-حقوقی حوزه هوش مصنوعی، اتخاذ رویکردی مبتنی بر اصول بنیادین و کلان، به جای فروع متفرقه، اهمیت بسیاری دارد. به همین دلیل، شش اصل فقهی کلان به عنوان مستندترین و عام‌ترین چارچوب استنباطی انتخاب شده‌اند. این اصول به دلیل استناد به ادله قطعی شرع و قابلیت تبدیل به ضوابط عملیاتی و اهداف غایی در ساختار تمدن ساز، پایداری و صلاحیت حکمرانی لازم برای مواجهه با تهدیدات فرهنگی را فراهم می‌آورند. الزامات فقهی استنباط شده از مبانی شریعت، به عنوان یک مدل مفهومی مقاوم، باید در ساختار داده‌ها و الگوریتم‌های هوش مصنوعی لحاظ شوند تا این فناوری قادر به رفع مسائل کلان اجتماعی و مقابله با تهدیدات نرم فرهنگی، در چارچوب حکمرانی اسلامی باشد.

۱-۲-۱- الزام به حرمت اعانه بر اِثم و عدوان

قاعده «حرمت اعانه بر اِثم و عدوان» مأخوذ از آیه شریفه: «تَعَاوُنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَلَا تَعَاوُنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده: ۲)؛ در نیکی و پارسایی همدستی کنید نه در گناه و ستمکاری است. «تقوی» یعنی خودداری و پرهیز از عقاب خداوند بوسیله‌ی خودداری از کاری که موجب عقاب می‌شود. «اِثم» آن گناه است که شخص برخلاف وظیفه‌ی شخصی خود رفتار کند، و لیکن

به حقوق و حدود دیگری تجاوز نکند، و «عدوان» آن است که به حقوق دیگران تجاوز شود، مانند؛ ظلم، آدم کشتن و غصب (ابوالفتوح رازی، ج ۶، ص ۲۳۲) و دیگر انحراف‌های اجتماعی (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۳، ص ۲۰۷).

برخی از فقها از این آیه شریفه حرمت اعانه بر اثم را استنباط نموده‌اند؛ با این استدلال که در این آیه تعاون بر اثم نهی شده است و نهی دلالت بر حرمت دارد (یزدی محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۴، ص ۱۷۴). بنابراین آیه کریمه بر حرمت معاونت بر آن چه که گناه و تجاوز است، دلالت دارد (نراقی، ۱۴۱۷، ص ۷۵). مدارک و مستندات قاعده عبارت است از آیه، روایات، عقل و اجماع (موسوی بجنوردی، ۱۴۰۱، ج ۲، ص ۲۲۵). بدین جهت به نظر می‌رسد این قاعده بتواند به عنوان یکی از مهم‌ترین قواعد فقهی در مواجهه با تهدیدات فرهنگی هوش مصنوعی محسوب شود.

ابرس و همکاران در سال ۲۰۲۱ در پژوهش خود تأکید می‌کنند که «هوش مصنوعی با ترویج ارزش‌های غربی می‌تواند ارزش‌های بنیادین فرهنگ‌های دیگر از جمله کرامت انسانی، خودمختاری و حریم خصوصی را به شیوه‌های پیچیده و غیرمستقیم تضعیف کند.» این تضعیف ارزش‌های بنیادین می‌تواند مصداق اعانه بر اثم تلقی شود. شادسکا و همکاران در سال ۲۰۲۴ هشدار می‌دهند که «استفاده نادرست یا اشتباه از اطلاعات محرمانه درباره یک فرد در سیستم‌های هوش مصنوعی می‌تواند به پیامدهای منفی منجر شود»، به ویژه در مورد داده‌های حساس مانند «سلامت، جنسیت، قومیت و داده‌های بیومتریک یک فرد.» این استفاده نادرست می‌تواند مصداق کمک به ظلم و تجاوز به حقوق دیگران باشد. بر اساس این قاعده فقهی، طراحی، توسعه و استفاده از سیستم‌های هوش مصنوعی که به ترویج محتوای غیراخلاقی، تضعیف ارزش‌های اسلامی یا تجاوز به حقوق دیگران کمک می‌کنند، حرام است.

هوش مصنوعی به عنوان فناوری یادگیری ماشین، از طریق سه سازوکار اصلی می‌تواند به اعانه بر اثم و عدوان منجر شود. نخست، الگوریتم‌های توصیه‌گر که با تحلیل رفتار کاربران، محتوای مغایر با ارزش‌های اسلامی را به صورت هدفمند در معرض دید آنان قرار می‌دهند؛ دوم، سیستم‌های تولید محتوای خودکار مانند GPT که قادرند در مقیاس وسیع، متون، تصاویر و ویدیوهای مخالف

عفت عمومی تولید کنند؛ و سوم، فناوری‌های دیپ فیک^۱ که امکان جعل هویت و تولید محتوای جعلی را با دقت بالا فراهم می‌آورند. در تطبیق این موارد با قاعده حرمت اعانه بر اثم، طراح الگوریتم توصیه‌گری که آگاهانه معیارهای خود را به گونه‌ای تنظیم می‌کند که محتوای محل عفت عمومی بیشتر نمایش داده شود، مصداق بارز معاونت در گناه است؛ زیرا علم به نتیجه و قصد تسهیل دسترسی به محتوای حرام در کار او محرز است. همچنین توسعه‌دهندگان سیستم‌های تولید محتوای خودکار را بدون فیلترهای اخلاقی و ارزشی عرضه می‌کنند، در حالی که از سوءاستفاده احتمالی آگاهند، مشمول این قاعده می‌شوند؛ چراکه ارائه ابزار با علم به استفاده آن در امور محرم، نوعی تسهیل و تمکین از گناه محسوب می‌گردد. بر این اساس، الزام به طراحی فیلترهای ارزشی در لایه الگوریتم، ممیزی مستمر خروجی‌های سیستم، و مسدودسازی خودکار محتوای مغایر با موازین شرعی، از ضروریات فقهی در توسعه هوش مصنوعی به شمار می‌آید. این امر مستلزم نظارت دقیق بر داده‌های آموزشی، الگوریتم‌ها و کاربردهای هوش مصنوعی در مواجهه با تهدیدات فرهنگی است تا از همکاری در گناه و تجاوز جلوگیری شود (Ebers et al., 2021؛ Shadska et al., 2024).

۱-۲-۲- الزام به پابندی به مصلحت نظام

واژه مصلحت نظام، ریشه‌ای قوی در مصادر فقه شیعه و سنت دارد. از اخبار و سخنان فقیهان، بلکه ظاهر قرآن این معنی استفاده می‌شود که همه دادوستدها و غیر دادوستدها، برای مصالح و سودهای دنیوی و اخروی مردم تشریع شده‌اند، از آنچه که به نظر عرف مصلحت و سود نامیده می‌شود (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص ۳۴۴). مصلحت نظام، بیشتر در مواردی به کار می‌رود که رعایت آنها به نفع و صلاح جامعه است (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ۲۸۵). اگر نظام اسلامی تشخیص دهد که عملی شرعاً نهی صریح ندارد، اما می‌توان با توجه به مصالح موجود در جامعه، آن را تحت پوشش یکی از اعمال منهی قرار داد، در این صورت، آن عمل ممنوع است و مجازات خواهد داشت (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۴، ص ۲۴۶)؛ بنابراین در مقابل اعمال حرام اعمال دیگری نیز تحقق می‌یابد که شرعاً نهی در مورد آن‌ها در شرع وارد نشده است، ولی ممکن است ارتکاب آن‌ها، مفاسد، مضرات و پیامدهای سوئی در جامعه بر جای گذارد که حکومت باید به منظور حفظ نظم عمومی

1. Deepfake

و حقوق عامه و مصالح جامعه، از ارتکاب آنها جلوگیری کند و مجازات معین نماید. نظام به نظامات کوچکتر قابل تطبیق و تعمیم است، مانند نظام اقتصادی، نظام فرهنگی، نظام اجتماعی و غیر آن از نظامات دیگر (طباطبائی و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۸۱). الزام به مصلحت نظام، یعنی ملزم بودن به هر امری که به مصلحت و صلاح جامعه و نظام باشد و باعث منتفع شدن معنوی یا مادی افراد آن مجتمع شود. این اصل از اختیارات حاکم اسلامی است و حوزه این امور نیز، بیشتر آن جایی است که مصلحت جامعه اسلامی مقتضی آن است که حاکم اسلامی آن را حرام یا واجب نماید.

التخيه و همکاران در سال ۲۰۲۳ در پژوهش خود تأکید می‌کنند که «سیستم‌های هوش مصنوعی به روش‌های مختلف و اغلب مبهم داده‌ها را جمع‌آوری و تحلیل می‌کنند که می‌تواند به نفوذ فرهنگی غرب کمک کند». این نفوذ فرهنگی می‌تواند با مصلحت نظام اسلامی در تعارض باشد. همچنین شیوچکو و همکاران در سال ۲۰۲۱ به «افزایش یکاری و قهر، لایه‌بندی اقتصادی شدید جامعه، افزایش تبعیض، و تهدید امنیت فیزیکی» به عنوان پیامدهای هوش مصنوعی اشاره می‌کنند. بر اساس اصل مصلحت نظام، تنظیم و هدایت توسعه هوش مصنوعی در مواجهه با تهدیدات فرهنگی مذکور باید به گونه‌ای باشد که منافع جامعه اسلامی را در حوزه فرهنگ تأمین کند. الزام به مصلحت نظام در توسعه هوش مصنوعی، چارچوبی برای تعدیل اثرات مخرب بالقوه فرهنگی ایجاد می‌کند. این رویکرد، با اعمال ملاحظات اخلاقی و فرهنگی در راستای مصلحت نظام فرهنگی در طراحی الگوریتم‌ها و تولید محتوا، از انتشار و تقویت ارزش‌های مغایر با هویت ملی و دینی جلوگیری می‌کند. این امر می‌تواند شامل محدودیت‌هایی در استفاده از فناوری‌های خاص، الزامات بومی‌سازی، یا توسعه فناوری‌های جایگزین باشد که با ارزش‌ها و نیازهای جامعه اسلامی سازگار باشند (Al-Tkhayneh et al., 2023؛ Nnamdi et al., 2023؛ Shevchenko et al., 2021).

۱-۲-۳- الزام به وجوب حفظ نظام و حرمت اخلال در نظام

حرمت اختلال نظام یا وجوب حفظ کیان دین از دیر باز در عبارات فقها وجود داشته است، اما به عنوان یک قاعده فقهی خاص، در طول تاریخ مطرح نبوده است. وجوب حفظ نظام و حرمت اختلال در آن، از دیگر احکام اولیه است (شیرازی مکارم، ۱۴۲۵، ص ۶۰). مراد از نظام در این قاعده، می‌تواند اموری باشد که قوام زندگی عمومی مردم متوقف بر آن است؛ به طوری که اگر

اختلالی در آنها حاصل شود، این اختلال موجب هرج و مرج و ازین رفتن زندگی اجتماعی و نظم عمومی شود. دیگر این که منظور، حفظ اصل اسلام و مملکت اسلامی است که حفظ آن واجب است؛ یعنی اسلام به عنوان یک دین و شریعت که دارای ساختار و هویتی متشکل از مجموعه قوانین و احکام است، باید حفظ شود. و آخرین مراد این که قاعده و وجوب حفظ نظام، حفظ حکومت مشروع را واجب می‌شمارد.

حفظ اسلام و دفاع از اسلام در برابر دشمنی که اساس آن را تهدید می‌کند واجب است (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۳، ص ۳۱۷). بنابراین «وجوب حفظ نظام» علاوه بر اینکه یک امر ضروری و بدیهی است، از مفهوم بسیاری احادیث و اخبار دینی نیز استفاده می‌شود (نجف آبادی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۳۰۲).

در تطبیق قاعده وجوب حفظ نظام با هوش مصنوعی، باید به سه سطح تهدید توجه داشت. در سطح نخست، سیستم‌های هوش مصنوعی می‌توانند از طریق تولید و انتشار گسترده اخبار جعلی^۱ و روایت‌های تحریف‌شده، اعتماد عمومی به نهادهای نظام را تضعیف کنند؛ این امر به ویژه زمانی خطرناک می‌شود که الگوریتم‌های ریزهدف‌گذاری^۲، محتوای جعلی را دقیقاً به افرادی برسانند که بیشترین آسیب‌پذیری روانی را دارند. در سطح دوم، فناوری‌های تشخیص چهره و نظارت جمعی مبتنی بر هوش مصنوعی که توسط قدرت‌های خارجی کنترل می‌شوند، می‌توانند امنیت ملی را به مخاطره اندازند و اطلاعات حساس شهروندان را در اختیار بیگانگان قرار دهند. در سطح سوم، وابستگی زیرساختی به فناوری‌های هوش مصنوعی خارجی، امکان قطع یا دستکاری خدمات حیاتی را در مواقع بحرانی برای دشمنان فراهم می‌آورد. بنابراین، وجوب حفظ نظام در این حوزه مستلزم سه اقدام اساسی است. نخست، ایجاد زیرساخت‌های هوش مصنوعی ملی و استقلال فناورانه؛ دوم، تدوین پروتکل‌های امنیتی برای جلوگیری از نفوذ و دستکاری داده‌ها؛ و سوم، ایجاد سامانه‌های راستی‌آزمایی خودکار برای شناسایی و خنثی‌سازی سریع محتوای جعلی. عدم اتخاذ این تدابیر، علاوه بر نقض وجوب حفظ نظام، مصداق تسهیل اختلال در نظام نیز خواهد بود که حرمت آن از بدیهیات فقهی است.

1. Disinformation
2. Micro-targeting

در این راستا، پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهد که هوش مصنوعی ظرفیت قابل توجهی برای دستکاری ادراک عمومی و رفتارهای اجتماعی دارد. کاولیونایت-راگوسکیه (۲۰۲۴) هشدار می‌دهد که سامانه‌های هوش مصنوعی می‌توانند افراد را به سوی انتخاب‌هایی سوق دهند که در شرایط عادی به طور مستقل اتخاذ نمی‌کردند و از این طریق، با شکل‌دهی نامحسوس به افکار عمومی و رفتارهای انتخاباتی، حقوق بشر و بنیان‌های دموکراسی را با مخاطره مواجه سازند. همچنین شوچنکو و همکاران (۲۰۲۱) به مصادیق متوعی از این تهدیدات از جمله تولید گراش‌های خبری جعلی با ویدئو و صوت واقع‌نما، اجرای کمپین‌های اطلاعات نادرست خودکار و بسیار شخصی‌سازی‌شده، خودکارسازی عملیات نفوذ، حملات انکار اطلاعات و دستکاری در دسترسی به داده‌ها، اشاره می‌کند. در چنین شرایطی، ضرورت نظارت حقوقی و تنظیم‌گری هدفمند بر توسعه و کاربست هوش مصنوعی، به‌ویژه در حوزه‌های حساس فرهنگی، رسانه‌ای و سیاسی، بیش از پیش آشکار می‌شود. الزام توسعه‌دهندگان به طراحی سامانه‌هایی که با هنجارهای فرهنگی و اجتماعی جامعه مقصد سازگار باشند، در کنار کنترل داده‌های آموزشی و شفافیت الگوریتمی، می‌تواند از تشدید شکاف‌های فرهنگی و اثرگذاری نفوذ خارجی بکاهد. بر این اساس، نظارت مستمر بر فناوری‌های هوش مصنوعی به‌عنوان یک ابزار پیشگیرانه، نقش مهمی در کاهش مخاطرات فرهنگی و حفظ ثبات اجتماعی ایفا می‌کند (Shevchenko et al., 2021؛ Asiryan, 2023؛ Kavoliūnaitė-Ragauskienė, 2024).

۱-۲-۴- الزام به نفی سبیل

این قاعده از آیه شریفه «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» و هیچ گاه خدا برای کافران نسبت به اهل ایمان راه تسلط باز نخواهد کرد» گرفته شده است. مستندات این قاعده کتاب، سنت و عقل است (شیرازی، ۱۴۱۳، ص ۶۱-۶۳). در این آیه، شارع مقدس در مقام تشریع و در مقام قانون‌گذاری و در مقام بیان یک قاعده کلی در جامعه اسلامی است. هر حکمی، هر عقده، هر معامله‌ای، هر پیمانی، هر قراردادی و هر چیزی که سبب علو کافر و استیلاي کافر بر مسلم شود منفی است. بنابراین، قاعده نفی السبیل بر ادله اولیه و احکام حکومت دارد (بجنوردی، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۳۵۰). در این آیه خداوند تبارک و تعالی نفی جعل سبیل و برتری کافر بر مسلمان به طور عموم نمود است (مراغی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۳۵۷).

قاعده نفی سیل در حوزه هوش مصنوعی، سه مصداق بارز دارد که هر یک نیازمند تدبیر فقهی-حقوقی مستقل است. مصداق نخست، سلطه داده‌ای^۱ است که در آن شرکت‌های فناوری غربی با جمع‌آوری حجم عظیمی از داده‌های شهروندان مسلمان، الگوهای رفتاری، باورها و ارزش‌های آنان را شناسایی و در اختیار دولت‌های خارجی قرار می‌دهند؛ این امر نوعی سلطه اطلاعاتی است که زمینه‌ساز سلطه‌های سیاسی و فرهنگی می‌شود. مصداق دوم، انحصار الگوریتمی است که در آن سیستم‌های هوش مصنوعی غربی با تعیین اولویت‌های اطلاعاتی و محتوایی، کنترل غیرمستقیم بر افکار عمومی جوامع اسلامی اعمال می‌کنند؛ به گونه‌ای که شهروندان مسلمان در فضای اطلاعاتی‌ای قرار می‌گیرند که معماری آن توسط ارزش‌های غربی شکل گرفته است. مصداق سوم، وابستگی فناورانه است که با عدم توسعه ظرفیت‌های بومی، جوامع اسلامی را در موقعیت تبعیت محض از فناوری‌های خارجی قرار می‌دهد و امکان هرگونه استقلال‌سازی را سلب می‌کند. در مقابله با این مصادیق، نفی سیل ایجاب می‌کند که اولاً، جمع‌آوری و انتقال داده‌های شهروندان به شرکت‌های خارجی بدون نظارت دقیق، حرام است؛ ثانیاً، استفاده از الگوریتم‌های توصیه‌گر خارجی در حوزه‌های حساس فرهنگی بدون بومی‌سازی، جایز نیست؛ و ثالثاً، سرمایه‌گذاری در توسعه فناوری‌های بومی هوش مصنوعی از باب مقدمه واجب، واجب می‌شود. همان‌طور که گفته شد استفاده از هوش مصنوعی در امور مشروع، مباح است؛ اما اگر استفاده از هوش مصنوعی منجر به استیلای فرهنگ غرب و سیطره فرهنگی دشمن کافر شود، دیگر این اباحه، نفی خواهد شد، زیرا استیلاء و سیطره فرهنگی کافر بر مسلمان یک نوع سیل و علو است و توسط این آیه نفی می‌شود. بنابراین قاعده نفی سیل بر ادله اولیه حکومت واقعی دارد.

شوچنکو و همکاران در سال ۲۰۲۱ هشدار می‌دهند که «هوش مصنوعی می‌تواند بسیاری از مزایای عملی دموکراسی را از بین ببرد». این تمرکز قدرت می‌تواند زمینه‌ساز سلطه فرهنگی و سیاسی بیگانگان شود. همچنین فارئونی در سال ۲۰۲۳ به مفهوم «فراتلنگر»^۲ اشاره می‌کند که در آن فناوری‌های متقاعدسازی مبتنی بر هوش مصنوعی می‌توانند «خودمختاری ذهنی افراد را تضعیف کنند» (Faraoni, 2023). این امر مصداق بارز سلطه فرهنگی از طریق ابزارهای نرم‌افزاری است. افزون بر این اوسمان و همکاران در سال ۲۰۲۳ در پژوهش خود به «تأثیر هوش مصنوعی بر

1. Data Colonialism
2. Hypernudging

حقوق و سیاست بین‌الملل» هشدار می‌دهند. آنان تأکید می‌کنند که «کشورهایی که فاقد زیرساخت‌های بومی هوش مصنوعی هستند، در معرض وابستگی فناورانه و فرهنگی به قدرت‌های تولیدکننده این فناوری قرار می‌گیرند» و این وابستگی می‌تواند «حاکمیت ملی و استقلال تصمیم‌گیری رادر حوزه‌های حساس فرهنگی و سیاسی تضعیف کند». این تحلیل، مصداق روشنی از ضرورت نفی سیل در حوزه فناوری‌های نوین است؛ زیرا پذیرش بدون قید و شرط فناوری‌های هوش مصنوعی غربی، زمینه‌ساز نوعی استعمار نوین فرهنگی و فناورانه خواهد بود (Usman et al., 2023). در این راستا گیل در سال ۲۰۲۰ به تهدیدهای هوش مصنوعی برای «آزادی‌های فردی و حقوق، انسجام و هماهنگی اجتماعی، اشتغال و رفاه اقتصادی، و اعتماد به دموکراسی» اشاره می‌کند. همچنین اشتروئتز در سال ۲۰۲۱ به «تمایل سیستم‌های هوش مصنوعی به مداخله در حقوق» با تأییراتی که «به شدت تشدید شده و توسط مقیاس، گسترش و تأثیر واقعی که هوش مصنوعی تسهیل می‌کند تهدید می‌شوند» اشاره می‌کند. بر اساس قاعده نفی سیل، توسعه و استفاده از هوش مصنوعی باید به گونه‌ای باشد که منجر به سلطه بیگانگان بر جامعه اسلامی نشود. الزام به نفی سیل در توسعه و به کارگیری هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان یک راهبرد کلیدی برای مقابله با تهدیدات فرهنگی ناشی از نفوذ بیگانگان عمل کند. این امر مستلزم توسعه فناوری‌های بومی، کنترل بر داده‌ها و الگوریتم‌ها، و استقلال در زمینه هوش مصنوعی است تا از وابستگی و سلطه خارجی جلوگیری شود (Struensee, 2021؛ Gill, 2020؛ Shevchenko et al., 2021).

۱-۲-۵- الزام به حرمت ضرر رساندن به خود و دیگران

قاعده لاضرر و لا ضرار مستند بسیاری از مسائل فقهی است. مستندات این قاعده عقل و کتاب و سنت است (یزدی محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۱۳۱-۱۳۷). حدیث لاضرر روایتی معروف با مدلول عدم تشریع ضرر در اسلام است. به حدیث «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» یا «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ عَلَى الْمُؤْمِنِ» که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده، حدیث لاضرر اطلاق می‌گردد (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۰، ص ۴۷۸).

در مورد سند آنچه که خاص و عام روایت کرده‌اند، وثوق به صدور این مضمون از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) حاصل می‌شود (قمی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص ۳۸۳). اما در مفاد آن که در

کلمات فقها تحت عنوان قاعده لا ضرر بحث شده و در این راستا دیدگاه‌های مختلفی مطرح است (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۳، ص ۲۶۸). قاعده لا ضرر با اختبار نظریه نفی مشروعیت مطلق ضرر، متضمن احکام وضعی و تکلیفی و ضرر نوعی است که از هر ضرر و ضرر رساندن، چه ضرر در مرحله تشریع و چه در محدوده روابط اجتماعی نفی شده است.

ابرز و همکاران در سال ۲۰۲۱ در پژوهش خود تأکید می‌کنند که «هوش مصنوعی می‌تواند به فرهنگ‌های بومی آسیب برساند». این آسیب می‌تواند مصداق ضرر رساندن به جامعه اسلامی باشد که طبق قاعده لا ضرر حرام است. بانسال و همکاران در سال ۲۰۲۳ به «نتایج اشتباهی» که الگوریتم‌های هوش مصنوعی با «داده‌های ناکافی، ناقص و نادرست» ارائه می‌دهند و «به حقوق اساسی افراد، تجاوز می‌کنند» اشاره می‌کنند. همچنین بیساگا و همکاران در سال ۲۰۲۳ به «خطاهای تبعیض آمیز هنگام مواجهه با چهره‌های کودکان از برخی گروه‌های قومی یا فرهنگی» اشاره می‌کنند که می‌تواند منجر به «نقض حقوق کودک برای عدم تبعیض و دسترسی برابر به خدمات» شود. این فناوری با فقدان چارچوب‌های نظارتی مناسب، می‌تواند آسیب‌های جدی و گاه جبران‌ناپذیری به حقوق اساسی افراد وارد کند. این آسیب‌ها شامل نقض حریم خصوصی، تبعیض الگوریتمی، دستکاری افکار عمومی و تضعیف هویت فرهنگی می‌شود که همگی مصادیق بارز «ضرر» در معنای فقهی آن محسوب می‌گردند. از این منظر، قاعده لا ضرر نه تنها ضررهای مادی و جسمانی، بلکه آسیب‌های معنوی و فرهنگی ناشی از کاربرد نادرست هوش مصنوعی را نیز در بر می‌گیرد و مبنایی محکم برای الزام به طراحی سیستم‌های ایمن و منطبق با ارزش‌ها فراهم می‌آورد (See. Sehwat, 2021).

این اصل توسعه‌دهندگان را ملزم به طراحی سیستم‌هایی می‌کند که به ارزش‌های فرهنگی آسیب نرسانند. این امر مستلزم ارزیابی دقیق خطرات و پیامدهای استفاده از هوش مصنوعی، طراحی سیستم‌های ایمن و قابل اعتماد، و جلوگیری از تبعیض و آسیب‌های ناشی از الگوریتم‌های معیوب است (Bisaga et al., 2023؛ Bansal et al., 2023؛ Ebers et al., 2021).

۱-۲-۶- الزام به عدالت و انصاف

لزوم رعایت عدل و قسط و عدم ظلم در حق دیگران از اموری است که عرف، عقل، اجماع، آیات (حدید: ۲۵؛ آل عمران: ۱۸؛ نحل: ۹۰) و روایات (ابن شعبه، ۱۳۸۲، ص ۳۶۱) بر آن تاکید و تصریح دارند و از امور ضروری و بدیهی دین اسلام محسوب می‌شود.

بانسال و همکاران در سال ۲۰۲۳ در پژوهش خود تأکید می‌کنند که «الگوریتم‌های هوش مصنوعی می‌توانند به نفع فرهنگ‌های غالب عمل کنند و منجر به تبعیض شوند». این تبعیض مخالف اصل عدالت و انصاف در اسلام است. تورو تا در سال ۲۰۲۲ به نقض «حق فرصت برابر و عدم تبعیض» توسط سیستم‌های هوش مصنوعی اشاره می‌کند. همچنین اهیماون و همکاران در سال ۲۰۲۴ به «تعصبات ناخواسته» در سیستم‌های هوش مصنوعی اشاره می‌کنند که «نابرابری‌های اجتماعی را تشدید می‌کنند». این تبعیض به طور نامتناسبی بر گروه‌های آسیب‌پذیر تأثیر می‌گذارد، زیرا نقض حقوق از طریق هوش مصنوعی «بیشتر» در میان «زنان و کودکان، و همچنین برخی گروه‌های قومی، نژادی یا مذهبی» مشاهده می‌شود. افزون بر این، آلوارز و همکاران در سال ۲۰۲۴ در پژوهشی جامع درباره سیاست‌گذاری سوگیری و انصاف در هوش مصنوعی، تأکید می‌کنند که «توصیه‌های سیاستی باید شامل چارچوب‌های عملی برای شناسایی و کاهش تعصبات الگوریتمی باشد» (Álvarez et al., 2024). همچنین زامتینا و همکاران در سال ۲۰۲۰ بر اهمیت حقوق بشر به عنوان ارزش جهانی در بستر توسعه هوش مصنوعی تأکید کرده‌اند (Zametina et al., 2020). الزام به عدالت و انصاف، که بر رعایت عدل و قسط و عدم ظلم تأکید دارد، چارچوبی جامع برای مقابله با تمامی تهدیدات فرهنگی هوش مصنوعی فراهم می‌کند. باتوجه به حصول ظلم و تعدی با نفوذ فرهنگ غرب به جسم و روح انسان، لزوم رعایت عدل و قسط در حوزه هوش مصنوعی، مانع از نفوذ فرهنگی از طریق تضمین دسترسی عادلانه به فناوری و جلوگیری از تبعیض‌های الگوریتمی می‌شود. این امر مستلزم طراحی الگوریتم‌های عادلانه، استفاده از داده‌های متوازن و نمایانگر تنوع جامعه، و ارزیابی مستمر سیستم‌ها برای شناسایی و رفع تعصبات است (Ehimuan et al., 2024؛ Turuta, 2022؛ Bansal et al., 2023).

۲- الزامات حقوقی هوش مصنوعی در مقابله با تهدیدات فرهنگی

مجموعه الزامات حقوقی نظام‌مندسازی هوش مصنوعی در مقابله با تهدیدات فرهنگی، مستلزم ایجاد چارچوب‌هایی است که همزمان ملاحظات حقوقی را پوشش دهد (Wong, 2021)؛ چرا که

فناوری‌های نوین، چالش‌های بی‌سابقه‌ای برای حقوق بنیادین شهروندان ایجاد کرده‌اند که بازنگری در رویکردهای موجود قانون‌گذاری را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد (Dhamo et al., 2023). در همین راستا، نخستین و بنیادی‌ترین گام، مقابله با تهاجم فرهنگی و نفوذ بیگانه از مسیر هوش مصنوعی است که با اتکا به اصول سوم (بندهای ۱، ۲ و ۴) و ۱۵۳ قانون اساسی -ناظر بر استقلال فرهنگی و جلوگیری از سلطه بیگانه - و ماده ۲ قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مصوب ۱۳۶۵ امکان‌پذیر می‌گردد. این چارچوب باید شامل مقررات شفافیت الگوریتم‌های وارداتی، ایجاد نهاد نظارتی زیر نظر شورای عالی فضای مجازی با الهام از فصل هفتم قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، و الزام به بومی‌سازی فناوری باشد.

پس از تأمین استقلال فرهنگی در سطح کلان، گام بعدی صیانت از ارزش‌های اسلامی و سبک زندگی ایرانی است. اصل چهارم قانون اساسی بر انطباق کلیه قوانین با موازین اسلامی و اصل بیست‌و‌چهارم بر آزادی بیان در محدوده همین موازین تأکید دارد. از این رو، تدوین استانداردهای محتوایی با مشارکت شورای عالی انقلاب فرهنگی، انجام ارزیابی تأثیر فرهنگی پیش از ارائه خدمات هوش مصنوعی، و اعمال محدودیت بر فناوری‌های مخمل کرامت انسانی بر مبنای بند ششم اصل دوم قانون اساسی و ماده ۶ قانون تقویت و توسعه نظام استاندارد مصوب ۱۳۹۶ ضرورت می‌یابد.

در امتداد همین رویکرد ارزش‌محور، حفاظت از نهاد خانواده به‌عنوان قانون اصلی انتقال ارزش‌های فرهنگی اهمیتی ویژه دارد. با اتکا به اصل دهم قانون اساسی، قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱ و سیاست‌های کلی خانواده ابلاغی ۱۳۹۵، تعیین سقف زمانی استفاده کودکان از سامانه‌های هوش مصنوعی، الزام نظارت والدین، حمایت از کارگران آسیب‌دیده از اتوماسیون با اصلاح قانون کار مصوب ۱۳۶۹ و بهره‌گیری از اصل بیست‌و‌هشتم قانون اساسی، و همچنین ارزیابی تأثیر خانوادگی سیستم‌ها بر مبنای بند ۹ اصل سوم قانون اساسی از الزامات این حوزه به‌شمار می‌روند.

صیانت از خانواده، خود در پیوند تنگاتنگ با حفظ هویت ملی و دینی قرار دارد؛ زیرا خانواده مهم‌ترین نهاد انتقال‌دهنده هویت به نسل‌های آینده است. در این حوزه، اصل پانزدهم قانون اساسی (رسمیت زبان فارسی)، اصل بیستم (برابری حقوق ملت) و ماده ۱۳ اساسنامه سازمان میراث فرهنگی

مصوب ۱۳۶۷ چارچوب قانونی لازم را فراهم می‌کنند. بر این اساس، تدوین قانون عدالت الگوریتمی با الهام از بند نهم اصل سوم قانون اساسی (رفع تبعیضات ناروا) و الزام به استفاده از داده‌های متنوع و متوازن فرهنگی بر مبنای مواد ۲ و ۱۲ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸ ضروری است.

با تثبیت چارچوب‌های هویتی، توجه به کنترل محتوای رسانه‌ای تولیدشده توسط هوش مصنوعی اجتناب‌ناپذیر می‌شود؛ چرا که رسانه ابزار اصلی شکل‌دهی به افکار عمومی است. قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸ و قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ بستر قانونی این کنترل را فراهم می‌آورند. در این راستا، تصویب قانون حفاظت از داده‌های شخصی، ایجاد نظام برچسب‌گذاری اجباری با تفسیر موسع از ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸، محدودسازی فناوری تشخیص چهره با استناد به اصل ۲۲ قانون اساسی، و کسب مجوز برای سامانه‌های تولید محتوا با استناد به قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌نمایند مصوب ۱۳۸۶ از الزامات کلیدی این حوزه‌اند. همچنین، چارچوب‌های ارزیابی قابلیت اعتماد سیستم‌های پرخطر، امکان طبقه‌بندی سامانه‌ها بر اساس سطح خطر فرهنگی و نظارت مستمر بر عملکرد آن‌ها را فراهم می‌آورد (Stettinger et al., 2024).

کنترل محتوای رسانه‌ای، به‌طور طبیعی به مسئله ولنگاری فرهنگی منتهی می‌شود که یکی از مظاهر بی‌ضابطگی در فضای مجازی است. مقابله با این پدیده با استناد به اصل ۸ قانون اساسی (امر به معروف و نهی از منکر) و قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌نمایند مصوب ۱۳۸۶ چارچوب حقوقی می‌یابد. تدوین نظام‌نامه جامع مقابله با اخبار جعلی مبتنی بر هوش مصنوعی با الهام از ماده ۷۴۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و ایجاد سازوکار نظارت انسانی بر تصمیمات خودکار بر پایه قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ از اقدامات ضروری در این زمینه است.

ولنگاری فرهنگی در شدیدترین شکل خود به ترویج اباحه‌گری و بی‌قیدی می‌انجامد که مستقیماً کرامت انسانی و اخلاق عمومی را هدف قرار می‌دهد. مقابله با این تهدید با تکیه بر اصل بیست و هشتم قانون اساسی (حق اشتغال مشروع در چارچوب اسلام)، قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ (جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی) و ماده ۷ منشور حقوق شهروندی ابلاغی ۱۳۹۵

امکان پذیر است. تدوین استانداردهای اخلاقی الزام آور با بهره‌گیری از ماده ۶ قانون تقویت و توسعه نظام استاندارد مصوب ۱۳۹۶، ایجاد سازوکارهای پیشگیری از دستکاری رفتاری، و الزام به شفافیت ماهیت مصنوعی سامانه‌ها بر اساس قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ از اقدامات ضروری در این حوزه‌اند.

سرانجام، خطرناک‌ترین سطح تهدید فرهنگی، تحریف تاریخ و جنگ روایت‌هاست که ریشه‌های هویتی ملت را نشانه می‌رود. اصل سوم قانون اساسی، قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۶ و اساسنامه اصلاحی بنیاد ایران شناسی مصوب ۱۴۰۰ چارچوب قانونی مناسبی برای مقابله با این تهدید فراهم می‌آورند. تدوین قانون شفافیت الگوریتمی با الهام از منشور حقوق شهروندی ابلاغی ۱۳۹۵ و ایجاد نهاد تخصصی راستی‌آزمایی محتوای تاریخی با استناد به اساسنامه بنیاد ایران شناسی، قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸، اساسنامه سازمان اسناد و کتابخانه ملی مصوب ۱۳۶۹ و قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ ضروری است.

۳- الگوی «فقهی-حقوقی تمدن‌ساز» (سه‌گانه غایت-ضابطه-ضمانت)

در نهایت، الگوی پیشنهادی «تمدن‌ساز» این الزامات پراکنده را در ساختاری سه‌لایه؛ منسجم می‌سازد. در لایه نخست «غایت»، حفظ نظام اسلامی، نفی سبیل در برابر تهاجم فرهنگی، جلوگیری از تحریف تاریخ، تضعیف خانواده و ترویج اباحه‌گری به عنوان اهداف کلان از قواعد فقهی نفی سبیل، لاضرر و وجوب حفظ نظام استنباط شده‌اند. لایه دوم «ضابطه»، ترجمان عملیاتی این قواعد به فهرست شش‌بندی «ارزیابی اثر فرهنگی» است که شامل اسلامی‌سازی داده‌های آموزشی، خودداری از توصیه به منکر، حفظ کرامت انسان و هویت دینی-ملی، تعیین سقف زمانی برای کودکان، برچسب‌گذاری اجباری محتوای تولیدشده و عدم القای سبک زندگی غربی می‌شود. لایه سوم نیز «ضمانت»، سازوکار اجرایی شامل خوداظهاری متقاضی، بازرسی مستمر سازمان فضای مجازی، لغو فوری مجوز در صورت تخلف و اعمال مجازات‌های کیفری و مدنی است. با پیاده‌سازی یکپارچه این سه لایه، نظام‌سازی فقهی-حقوقی هوش مصنوعی از مرحله «ضرورت» به «الگوی عملیاتی» منتقل می‌گردد و امکان مقابله نظام‌مند با تهدیدات فرهنگی را فراهم می‌آورد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مواجهه با تهدیدات فرهنگی ناشی از هوش مصنوعی، مستلزم اتخاذ رویکردی نظام‌مند است که در آن، استقرار چارچوب‌های نظارتی کارآمد نقشی محوری ایفا می‌کند. از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، این تهدیدات طیف موسعی را دربر می‌گیرند. این موارد تهاجم فرهنگی و نفوذ غرب، تضعیف ارزش‌های اسلامی و انقلابی، فروپاشی نهاد خانواده، تخریب هویت ملی-دینی، سلطه‌گری رسانه‌ای، و لنگاری فرهنگی، ترویج اباحه‌گری، و تحریف تاریخ در قالب جنگ روایت‌ها است.

پاسخ‌گویی به این تهدیدات از منظر فقهی در دو سطح قابل تبیین است. در سطح خرد، اسلامی‌سازی هوش مصنوعی به مثابه طراحی هدفمند الگوریتم‌ها و داده‌های آموزشی منطبق با مبانی اسلامی، گام نخست و بنیادین این مسیر محسوب می‌گردد. در سطح کلان، قواعد فقهی شامل حرمت اعانه بر اثم، وجوب حفظ نظام، نفی سبیل، لاضرر و الزام به عدالت، به واسطه عمومیت، قطعیت شرعی و قابلیت کاربرست در حکمرانی، چارچوب مفهومی منسجمی برای مقابله با تهدیدات مذکور ارائه می‌دهند. این اصول، ظرفیت ترسیم الگوی تمدنی سه‌سطحی (غایت، ضابطه، ضمانت اجرا) را فراهم آورده و پل ارتباطی میان فقه نظری و سیاست‌گذاری عملی را تقویت می‌نمایند.

در بُعد حقوقی، الزامات تنظیم‌گرانه به عنوان مکمل چارچوب فقهی عمل می‌کنند. این الزامات که بر منع نفوذ بیگانه و انطباق قوانین با موازین اسلامی استوارند، باید مشتمل بر شفافیت الگوریتمی، استانداردهای محتوایی و سازوکارهای ارزیابی اثرات فرهنگی باشند. صیانت از نهاد خانواده نیز تدابیر ویژه‌ای نظیر تنظیم محدودیت‌های زمانی برای کودکان و حمایت از مشاغل خانوادگی را می‌طلبد. در حوزه هویت ملی-دینی، تصویب قانون عدالت الگوریتمی و الزام به بهره‌گیری از داده‌های متنوع بومی ضرورت دارد. همچنین، کنترل محتوای رسانه‌ای تولیدی مستلزم برچسب‌گذاری اجباری و تأسیس نهاد راستی‌آزمایی روایت‌های تاریخی است.

در مجموع، اقدامات پیشنهادی نه به صورت منفرد، بلکه در قالب برنامه‌ای منسجم برای تنظیم‌گری هوش مصنوعی با هدف هم‌سو سازی توسعه فناوری با صیانت فرهنگی و غایات نظام اسلامی؛ قابل تحقق‌اند.

Reference

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

Abul-Futuh Razi, Husayn ibn Ali (1408). Rawd al-Jinan and Ruh al-Jinan in the Interpretation of the Qur'an. First edition, Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation.[In Persian]

Payandeh, Abolghasem (2003). Nahj al-Fasaha. Fourth edition, Tehran: Donya Danesh.

Bojnourdi, Seyyed Mohammad (1401). Rules of Jurisprudence. Third edition, Tehran: Oruj Institute.. [In Persian]

A group of researchers, under the supervision of Shahroudi, Seyyed Mahmoud Hashemi (1426). The Encyclopedia of Jurisprudence According to the Religion of the Ahl al-Bayt (peace be upon them). First edition, Qom: Institute of the Encyclopedia of Islamic Jurisprudence on the Religion of the Ahl al-Bayt.. [In Persian]

Dehkhoda, Ali Akbar (1994). Dictionary. Tehran: Tehran University Press.. [In Persian]

Hilli, Ja'far ibn Hassan (1413). The Nine Letters. First edition, Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library [In Persian]

Shirazi, Seyyed Muhammad Hosseini (1413). Jurisprudence, Al-Qawwa'id al-Fiqhiyyah. First edition, Beirut: Imam Reza Institut. [In Persian]

Tusi, Muhammad ibn Hassan (1407). Al-Khalaf. First edition, Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers' Association.[In Persian]

Ameli, Ebrahim (1988). Ameli's Commentary. First edition, Tehran: Sadough Bookstore.[In Persian]

Qomi, Seyyed Mohammad Hosseini Rouhani (1413). Al-Qawwa'id al-Fiqhiyyah (The Selector of Principles). First edition, Qom: Amir Printing House. [In Persian]

Kilini, Muhammad bin Yaqub (1429). Al-Kafi First edition, Qom: Dar al-Hadith for printing and publishing. [In Persian]

Makarem Shirazi, Nasser (1424). Kitab al-Nikah. First edition, Qom: Imam Ali ibn Abi Talib School. [In Persian]

Makarem Shirazi, Nasser (1425). Ta'zir and its scope. First edition, Qom: Imam Ali ibn Abi Talib School. [In Persian]

Maraghi, Sayyid Mir Abdul Fattah bin Ali Hussaini (1417). Al-Anawin al-Fiqhiyyah. First edition, Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers' Association. [In Persian]

Mirzai Qomi, Abu al-Qasim bin Muhammad Hasan (1413). Jame Al-Shatt in the answers to the questions. First edition, Tehran: Kayhan Institute. [In Persian]

Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi (2013). The Best and the Worst from the Perspective of Nahj al-Balagha. Fifth Edition, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]

Najafi, Muhammad Hassan (1404). Jewels of the Word in the Explanation of the Laws of Islam. Seventh edition, Beirut: Dar Ihya' al-Turaht al-Arabi. [In Persian]

- Najafabadi, Hossein Ali Montazeri (1409). Jurisprudential Foundations of Islamic Government. Translated by Mahmoud Salavati and Abul Shakuri, first edition, Qom: Kayhan Institute. [In Persian]
- Naraqi, Ahmad bin Muhammad Mahdi (1417). The Returns of the Days in the Explanation of the Rules of the Laws. First edition, Qom: Islamic Propaganda Office of the Qom Seminary. [In Persian]
- Yazdi Mohaqeq-Damad, Seyyed Mustafa (1406). Rules of Jurisprudence. Twelfth edition, Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. [In Persian]

Statements and Speeches

- Hosseini Khamenei, Seyed Ali (2006/08/18). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with academics in Semnan. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyed Ali (2009/07/02). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with members of the Assembly of Experts. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyed Ali (2002/07/03). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with a group of academic elites. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyed Ali (2018/07/04). Statements of Ayatollah Khamenei in the ceremony of the Night of Memory of the Sacred Defense. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1403/08/08). Statements of Ayatollah Khamenei in the meeting with the participants of the Congress of Martyrs of Fars Province. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1380/11/08). Statements of Ayatollah Khamenei in the ceremony of the ratification of the 2007 presidential election. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1398/02/11). Statements of Ayatollah Khamenei in the meeting with teachers and educators. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1395/03/16). Statements of Ayatollah Khamenei in the meeting with the Speaker and representatives of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1400/10/19). Statements of Ayatollah Khamenei in a video communication with the people of Qom. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1370/09/20). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with members of the Supreme Council of the Cultural Revolution. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1380/08/20). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with the people of Kashan, Aran and Bidgol. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (21/04/1393). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with poets. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1373/06/21). Statements of Ayatollah Khamenei at the opening of the 10th National Gathering of Friday Imams. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1392/02/21). Statements of Ayatollah Khamenei in a meeting with a group of educated women from the seminaries and universities. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1383/02/28). Statements of Ayatollah Khamenei after visiting the Iranian Broadcasting Organization. [In Persian]
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (1403/11/29). Statements of Ayatollah Khamenei in meeting with the people of East Azerbaijan. [In Persian]

Articles (Persian and Arabic)

- Hosseini, Seyed Mojtaba; Ameri Golestani, Hamed; Yousefi, Bahram; Akbarzadeh, Fereydoun (1401). "Investigating the Obstacles and Solutions to Ensuring the Cultural Security of the

- Islamic Republic in the Thought of Ayatollah Khamenei", Basij Strategic Studies, Year 25, Issue 94, pp. 5-37. [In Persian]
- Simber, Reza; Rezapour, Daniyal (1397). "Cultural Security from the Perspective of Ayatollah Khamenei", Political Studies, Volume 5, Issue 11, pp. 131-156. [In Persian]
- Tabatabaei, Seyedeh Fatemeh; Mohammad Hosseinzadeh, Abdolreza; Mansouri Sirchi, Mansoureh. (1404). "The Mandatory Ruling on Binary Option Internet Transactions.", Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Law Studies 19(51), pp. 67-90. [In Persian]

Rules and Regulations

- Amended Statute of the Iranology Foundation, approved in 1400. [In Persian]
- Statute of the National Archives and Library Organization of Iran, approved in 1369.[In Persian]
- Statute of the Cultural Heritage Organization of the Country, approved in 1367. [In Persian]
- General Family Policies, promulgated in 1395. [In Persian]
- Constitution of the Islamic Republic of Iran, approved in 1358 with subsequent amendments. [In Persian]
- Law on the Publication and Free Access to Information, approved in 1388. [In Persian]
- Law on the Objectives and Duties of the Ministry of Education, approved in 1366. [In Persian]
- Law on the Objectives and Duties of the Ministry of Culture and Islamic Guidance, approved in 1365. [In Persian]
- Law on Electronic Commerce, approved in 1382. [In Persian]
- Law on Strengthening and Developing the National Standard System, approved in 1397. [In Persian]
- Law on Computer Crimes, approved in 1388. [In Persian]
- Law on the Protection of Consumer Rights, approved in 1388. [In Persian]
- Law on the Protection of Family, approved in 1391. [In Persian]
- Labor Law, approved in 1369. [In Persian]
- Law on Islamic Punishment, approved in 1392.[In Persian]
- Law on the Method of Punishing Persons Who Engage in Unauthorized Activities in Audiovisual Matters, approved in 1386. [In Persian]
- Citizenship Rights Charter, promulgated in 1395. [In Persian]

English Resources

- Al-Tkhavneh, K. M., Al-Tarawneh, H. A., Abulibdeh, E., & Alomerv, M. K. (2023). Social and Legal Risks of Artificial Intelligence: An Analytical Study. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 12(2), 144–157. <https://doi.org/10.36941/ajis-2023-0039>
- Álvarez, J. M., Colmenarejo, A., Elobaid, A., et al. (2024). Policy advice and best practices on bias and fairness in AI. *Ethics and Information Technology*, 26(1), 1–22. <https://doi.org/10.1007/s10676-023-09716-8>
- Asirvan, S. (2023). Use of Artificial Intelligence During Elections: Practice, Threats to the Right to Vote and Ways to Overcome Them. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 74, 7–11. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.74.1>
- Bansal, C., Pandey, K. K., Goel, R., Sharma, A., & Jangirala, S. (2023). Artificial Intelligence (AI) Bias Impacts: Classification Framework for Effective Mitigation. *Issues in Information Systems*, 24(1), 35–48. https://doi.org/10.48009/1_iis_2023_105

- Bisaga, Y. M., Bielova, M., & Byelov, D. (2023). Challenges for Children's Rights in Connection with the Development of Artificial Intelligence. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 73, 7–11. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.73.1>
- Dhamo, A., Dhamo, I., & Manastirliu, I. (2023). Fundamental Rights and New Technologies. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(1), 91–97. <https://doi.org/10.56345/iird.v10i1.244>
- Ehimuan, B., Chimezie, O., OB. Akagha, O., Reis, O., & Ogueiofor, B. B. (2024). Global Data Privacy Laws: A Critical Review of Technology's Impact on User Rights. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 17(3), 590–597. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.17.3.1498>
- Faraoni, S. (2023). Persuasive Technology and Computational Manipulation: Hypernudging Out of Mental Self-Determination. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 6, 1–13. <https://doi.org/10.3389/frai.2023.1128974>
- Gill, K. (2020). Ethics of Engagement. *AI & Society*, 35(4), 1135–1145. <https://doi.org/10.1007/s00146-020-00947-7>
- Ienina, I., Ovcharenko, O., Opuschko, N., Chumak, M., Zahorodnia, T., & Dorofiev, O. (2023). Major Trends in Today's Intelligent Robotics in Light of the Creation of Collaborative Artificial Intelligence. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(1), 165–180. <https://doi.org/10.18662/brain/14.1/406>
- Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. (2024). Artificial Intelligence in Manipulation: The Significance and Strategies for Prevention. *Baltic Journal of Law & Politics*, 17(1), 72–97. <https://doi.org/10.2478/bjlp-2024-0004>
- Land, M. K., & Aronson, J. D. (2020). Human rights and technology: new challenges for justice and accountability. *Annual Review of Law and Social Science*, 16(1), 223–240. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-060220-081955>
- Nnamdi, N., Ogunlade, B. Z., & Abegunde, B. (2023). An Evaluation of the Impact of Artificial Intelligence on Socio-Economic Human Rights: A Discourse on Automation and Job Loss. *Scholars International Journal of Law, Crime and Justice*, 6(6), 215–223. <https://doi.org/10.36348/sijlci.2023.v06i06.001>
- Risse, M. (2019). Human rights and artificial intelligence: An urgently needed agenda. *Human Rights Quarterly*, 41(1), 1–16. <https://doi.org/10.1353/hrq.2019.0000>
- Sehrawat, M. (2021). Impact of Artificial Intelligence on Human Rights: Special Reference to COVID-19. *International Journal of Advanced Academic Studies*, 3(1), 384–388. <https://doi.org/10.33545/27068919.2021.v3.i1f.511>
- Shevchenko, E., Efremova, A., Titarenko, D., Voloshin, A., & Artyukhova, I. (2021). Assessment of Risks and Threats to the Development of Artificial Intelligence Technologies. *E3S Web of Conferences*, 291, 05028. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129105028>
- Stettinger, G., Weissensteiner, P., & Khastgir, S. (2024). Trustworthiness Assurance Assessment for High-Risk AI-Based Systems. *IEEE Access*, 12, 37476–37493. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3364387>
- Struensee, S. von. (2021). The Role of Social Movements, Coalitions, and Workers in Resisting Harmful Artificial Intelligence and Contributing to the Development of Responsible AI. *Social Science Research Network*, 1–39. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3897729>
- Turuta, O. (2022). Artificial Intelligence Through the Prism of Fundamental Human Rights. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 70, 32–36. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.6>

- Usman, H., Tariq, I., & Nawaz, B. (2023). In the Realm of the Machines: AI's Influence Upon International Law and Policy. *Journal of Law and Legal Studies*, 4(1), 25–42. <https://doi.org/10.55529/jlls.41.25.42>
- Wong, A. (2021, January). Ethics and regulation of artificial intelligence. In *IFIP International Workshop on Artificial Intelligence for Knowledge Management* (pp. 1-18). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80847-1_1
- Zametina, T., Kombarova, E., & Balashova, E. (2020). Human Rights as a Universal Value in the Context of Artificial Intelligence Development. *Proceedings of the XIV European-Asian "The Value of Law" (EAC-LAW 2020)*, 92, 657–661. <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.201205.110>

